

Joseph EVERATT

PIRMOJI LIETUVOS MEMUARISTĖ?

Kultūros istorikas Josephas EVERATTAS rašo apie Eleną Apoloniją MASALSKYTE (Helena Apolonia z Massalskich de Ligne-Potocka, 1763–1815), vieną pirmųjų Lietuvos rašytojų moterų. Jos prisiminimai apie mokyklą Paryžiuje – įdomus šaltinis, atskleidžiantis XVIII a. pabaigos aukštuomenės luomui priklausiusios merginos lavinimo aplinkybes. Po jos vedybų turtingas jos dėdė Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis jai ir jos vyrui Verkiuose pastatė didingus klasikinius rūmus. Tačiau likimo staigmenos pavertė juos melancholišku neišsipildžiusių vilčių ir žlugusių ambicijų paminklu.

LITHUANIA'S FIRST FEMALE MEMOIRIST?

Apolonia Masalska was one of Lithuania's first woman writers: her memoirs of her schooldays in Paris are a fascinating record of a privileged girl's education in the late 18th century. After her marriage, her wealthy uncle, the Bishop of Vilnius, built the huge Classical mansion at Verkiai for her and her young husband. However, its subsequent vicissitudes and present incomplete state make it a melancholy monument to unfulfilled hopes and thwarted ambitions. Historian of culture Joseph EVERATT puts it in the context of Apolonia's life. The article is accompanied by a translation of an extract from Masalska's memoirs.

Klasicistinio stiliaus Verkių rūmai išraiškingai atspindi XVIII amžiaus ambicijas ir idealus. Ignotas Masalskis šiuos rūmus pradėjo statyti savo dukterėčiai Apolonijai. Tačiau dėl politinės suirutės Europoje šeiminiai interesai susipynė su politiniais, ir ši prabangi statyba taip ir liko nebaigta.

Apolonijos Masalskytės gyvenimo istorija iki antrosios santuokos smulkiai aprašyta Lucieno Perey knygoje „Histoire d'une grande dame au XVIIIe siècle: La Princesse Hélène de Ligne“ („Didžiosios XVIII amžiaus damos istorija: kunigaikštienė Elena de Ligne“). Knygos autorė – istorikė iš Šveicarijos. Jos tikrasis vardas – Luce Herpin, tačiau knygas rašė prisidengusi vyrišku slapyvardžiu. Knygos įvade autorė aiškina, kodėl susidomėjo Apolonijos istorija: „Nors kunigaikštytė A. Masalskytė ir nebuvo labai įžymi asmenybė, ją, vėliau tapusią kunigaikštienė de Ligne, įdomu studijuoti, nes, kaip ir jos dėdė, Vilniaus vyskupas, jos uošvis, bei vyras, kunigaikštis Charles'is de Ligne, buvo įspainiojusi į daugybę istorinių įvykių, kuriuos patys smulkiai aprašė. Be to, vargu ar koks kitas pasakojimas prilygtų nuostabiai jos gyvenimo istorijai“.

Lucieno Perey knyga, išleista XIX amžiaus pabaigoje, paremta taip niekad ir neišleistais Apolonijos mokyklos laikų prisiminimais, jos uošvio trijų tomų išvalgomis, memuarais bei šeimos laiškais.

Masalskiai buvo viena iškiliausių Lietuvos giminių XVIII amžiuje. Jų sąjungininkai buvo Čartoriskiai, kurių giminaitis Stanislovas Poniatovskis, padedant Rusijos imperatorei, sėkmingai užėmė Lenkijos karaliaus sostą. 1762 metais Ignotas Masalskis, sulaukęs vos trisdešimt dvejų, tapo Vilniaus vyskupu. Jo vyresnis brolis buvo vedęs tokios pat turtingos ir galingos Radvilų giminės narę. Radvilos nuo seno nesutarė su Čartoriskiais ir buvo priešiška nusiteikę prieš Rusijos daromą įtaką. Mirus Ignoto Masalskio broliui ir brolio žmonai, jis tapo teisėtu jų abiejų vaikų globėju.

1771 metais Vilniaus vyskupas buvo priverstas išvykti į Paryžių kartu su savo dukterėčia bei sūnėnu. Išvykimu buvo siekta išvengti politinių neramumų, į kuriuos jis buvo įsivėlęs ir dėl kurių dalis jo turto galėjo būti konfiskuota. Masalskis pažinojo garsiąją Marie Thérèse Geoffrin, aukštuomenės salo-

no savininkę, ir vylėsi, jog ši pažintis pravers prašant Prancūzijos karaliaus padėti malšinti neramumus namuose.

Būdamas Paryžiuje Masalskis užrašė Apoloniją į vienuolyno pensioną Abbaye-aux-Bois, prestižinę Prancūzijos aukštuomenės mokyklą. Tuo laikotarpiu nemažai mergaičių iš pasiturinčių šeimų mokėsi pensionuose, o Abbaye-aux-Bois tada buvo vienas geriausių. Apolonijos užrašai apibūdina tipišką to meto jaunos merginos, ruošiamos užimti svarbų vaidmenį XVIII amžiaus visuomenėje, ugdymą. Nors jai gyvai esant prisiminimai nebuvo išleisti, Apoloniją Masalskytę galima vadinti viena pirmųjų Lietuvos rašytojų. Mokymo programoje namų ruošos užduotys buvo sujungtos su pamokomis, muzika, šokimu bei piešimu. Pensione mokinės turėjo atlikti įvairias užduotis: zakristijoje išmoko siūti bažnytinius drabužius bei juos prižiūrėti; valgykloje dengdavo stalus ir tiekdamo maistą; dirbdamos sarginėje lydėdavo sargą, turintį atidaryti lankytojus duris. Tokiais neramiais laikais tai buvo saugi vieta privilegijuotų šeimų vaikams. Apolonia labai susidraugavo su kitomis mergaitėmis. Jos bendraamžės atstojo jai šeimos narius. Negalėdamos įsiminti jos lenkiško vardo, vadino ją Elena.

Tuo tarpu 1772-ųjų Abiejų Tautų Respublikos padalijimas pastūmėjo šalį į konstitucinę krizę. Vyskupas Masalskis dar labiau įsitraukė į politinius reikalus. Jis palaikė kai kuriuos ekonominius projektus ir netgi išlaisvino keletą baudžiauninkų. Kitais metais nutraukus jėzuitų ordino veiklą, visai šalies švietimo sistemai grėsė žlugimas. Siekiant perimti buvusias jėzuitų mokyklas ir universitetus, buvo įsteigta valstybinė Edukacinė komisija, kurios pirmininku tapo Ignotas Masalskis.

Merginoms gyvenant vienuolyno pensionate Paryžiuje, keletas jų būdavo ištekinamos. Jų šeimos surasdavo joms vyrus ir paskelbdavo apie jų susižadėjimą. Praėjus kelioms dienoms po sužadėtuvių paskelbimo, merginos išvykdavo iš pensionato į vestuvių ceremoniją ir po kelių dienų, apskrovusios vyrų dovanomis, kuriomis pasidalydavo su draugėmis, sugrįždavo užbaigti mokslų.

Apolonija pamažu tapo nepaprastai patrauklia jauna moterimi. Jos grožis ir didžiulis turtas buvo pastebimi jos bendraklasių giminaičiams. Be to, Lenkijos karūna tapo svarbiu

Verkiiai. Nuotraukos autorius – Joseph EVERATT

veiksniu derybose dėl Masalskio dukterėčios rankos. Sklandė gandai, kad jos, dviejų galingų ir tarpusavyje besivaržančių šeimų palikuonės, būsiam vyrui užėmus šalies sostą, atsirastų galimybė suvienyti Abiejų Tautų Respubliką. Netrukus Apolonijos piršlybas aptarinėjo ir intrigas kurstė Prancūzijos aukštuomenės damos.

Apolonijos dėdė buvo itin suinteresuotas ir norėjo užtikrinti, kad jos santuoka būtų sėkminga, tad pats atvyko į Paryžių susitikti su keliais galimais jaunikiais. 1779 metais, būdama vos šešiolikos, mergina ištekėjo už Charles'io, kunigaikščio Charles'io-Josepho de Ligne VII sūnaus. Jo šeima buvo viena žymiausių Austrijos Nyderlanduose. Jos uošvis Charles'is-Josephas de Ligne ėjo generolo pareigas Austrijos kariuomenėje, buvo nuolatinis karališkųjų Prancūzijos dvaro rūmų svečias ir artimas Marie Antoinettės draugas. Vyriausiasis jo sūnus iš santuokos su kunigaikštienė Maria Franziska von Liechtenstein, Charles'is, tuo metu buvo dvidešimties.

Nenuostabu, kad būsiami sužadėtiniai jautėsi gana nepatogiai per pirmąjį susitikimą Abbaye-aux-Bois vienuolyne. Charles'is netryško entuziazmu dėl santuokos, o Apolonija labiau domėjosi šeimos papuošalais, tik ne būsimo vyru. Jie susižadėjo 1779 metų liepos 24-ąją, o po penkių dienų, liepos 29-ąją, susituokė.

Vestuvių ceremonija vyko vienuolyne, po kurios vyskupas vaišino visus nuostabia arbata su ledais. Apolonija kiekvienai klasės draugei įteikė po papuošalą ir išvyko užimti vienos iš Charles'io šeimos rezidencijų Bel-Oeil vietovėje, netoli Briuselio. Tai buvo jos šeimyninio gyvenimo pradžia. Ji išmoko jodinėti arkliu, vaidino mėgėjų spektakliuose. Kadangi vyras tarnavo Austrijos kariuomenėje, o uošvis dažnai išvykdavo į Versalį, daugiausia laiko ji leisdavo namuose su savo anyta.

Vyskupas Masalskis nusprendė dukterėčiai ir jos vyrui pastatyti jiems tinkamą rezidenciją Verkiuose, už Vilniaus. Gavęs popiežiaus nuncijaus leidimą ir iš vyskupijos nusipirkęs žemės pradėjo nuostabiųjų rūmų statybas. Aukštai ant stataus Neries kranto stovinčius rūmus sudarė kupolo formos centrinis pastatas ir du atskiri identiški šoniniai pastatai. Tai turėjo būti didžiausi klasicistinio stiliaus rūmai visoje Lietuvoje. Pagrindinio pastato portike* išdidžiai stovėjo senovės Romos politinio

veikėjo ir ūkininko Cincinato skulptūra. Jis buvęs kuklumo ir priešiško plebėjams pavyzdys.

1780 metais Charles'is-Josephas atsiuntė sūnui laišką iš Versalio, kuriame rašė apie galimybę būti priimtiems į šlėktas, Lenkijos ir Lietuvos bajorų luomą: „Tavo dėdė – Vilniaus vyskupas, kuris tiki, jog vieną dieną kažkuris mūsų gali tapti Lenkijos karaliumi, nori, kad mes įgytume šlėktos statusą. Turime ten vykti ir tapti šlėktomis“.

Jie išvyko tų metų birželį, aplankydami Vieną, Prahą, Drezdeną ir Berlyną. Galutinis jų tikslas buvo Rusija, kur jie ketino surengti Jekaterinos II susitikimą su Austrijos imperatoriumi. Kitas atvykimo į Rusiją tikslas buvo aptarti jų šeimos interesus. Didžiumą Apolonijos kraičio sudarė ne pinigai, o vertybiniai popieriai, kurių dalį vylėsi iškeisti į pinigus.

Abu vyrai atvyko į Sankt Peterburgą rugpjūčio mėnesį ir buvo pristatyti imperatorei Jekaterinai. Charles'is-Josephas itin sužavėjo imperatorę, tad ji įteikė jam daugybę dovanų, tarp kurių buvo ir papuošalų dėžutė, skirta Apolonijai. Ėjo kalbos, kad tarp jų būta artimesnių santykių, o tai kėlė pavydą dvariškiams. Tačiau apie tai Charles'is-Josephas savo memuaruose neužsimena. Kad ir kaip tikėjęsis už vertybinius popierius gauti 400 tūkst. rublių (tuo metu buvusi didelė suma), tersi ką nuslėpdamas užsimena, jog pinigų gauti nepavyko, nes tomis aplinkybėmis jų prašyti būtų buvę netinkama: „<...> kadangi man atrodė, jog, siekiant sulaukti imperatorės malonės, būtų buvę netaktiška pasipelninti iš šio malonaus vizito“.

Grįždami namo per Lietuvą jie aplankė Vilniaus vyskupą Ignotą Masalskį. Įsitikinęs, jog dabar Charles'is-Josephas turi Jekaterinos palaikymą, kurio neturėjo Lenkijos karalius Stanislovas Poniatovskis, Masalskis pareiškė: „Vieną dieną tu tapsi Lenkijos karaliumi. Na ir naujovė būtų Europoje bei didi sėkmė de Ligne ir Masalskių giminėms!“

Vyskupas nusivežė juos į savo nuosavybę Verkiuose. Svečiai didelių lūkesčių ATR didikų namams neturėjo. Kunigaikštis vėliau šmaikščiai užsiminė, jog juose buvo „gausu šventyklų, porfyro ir lazurito akmenų, tačiau sunkiai galėjai rasti langus ar duris, kuriuos būtų galima uždaryti“. Nepaisant to, jis buvo sužavėtas Verkių rūmų aplinka ir netoliese, Trinapolyje bei Kalvarijoje, stovinčiais vienuolynais ir bažnyčiomis.

Verkiiai. Nuotraukos autorius – Joseph EVERATT

Nemažai išmanęs apie sodo dizainą Charles'is-Josephas pasi-dalijo su vyskupu patarimais apie žemę ir jos išplanavimą.

„Verčiau pasižymi nuostabia gamta: viena plati upė, trys mažesnės bei tarp dviejų slėnių besitęsianti kalvų virtinė. Šiai ištaigingai gyvenvietei žavesio suteikia keturi ar penki kriokliai, trys salos, dirbtuvės, pilys, malūnas, prieplauka, griuvėsiai, du vienuolynai su neblogą išpūdį sudarančiais dailiais fasadais, natūraliai susiformavusiais šlaitais, Vulkano šventovė, Bakcho šventovė, Unijos šventovė, kuri dar tik turėjo būti pastatyta ant polių statinio, panašaus į tiltą, tokioje vietoje, kurioje susiduria trys kerintys upeliai, toliau – obeliskas, viena žvejo trobelė, kita – darbininkų, keli dekoruoti ir keli neužbaigti tiltai. Visa tai yra mano valdžioje.“

Po to trys vyrai drauge patraukė Varšuvos link, kur vyskupas, tikėdamasis, kad Charles'is-Josephas de Ligne užims Lenkijos sostą, išklė jo kandidatūrą dėl šlėktos statuso.

Šiandieną Charles'is-Josephas apibūdinamas kaip užkietėjęs senojo režimo šalininkas. Savimi pasitikintis, socialus ir prisitaikantis prie įvairių situacijų, galėdavo ir sužavėti, ir pasirodyti tikru bjauryste. Būdamas Varšuvoje vieną vakarą buvo pakviestas vakarienės su tuometiniu karaliumi, tačiau į susitikimą vėlavo ir atvyko vakarienei jau prasidėjus. Sėsdamas į savo vietą atsiprašė ir pasiaiškino susirinkusiems svečiams, jog lankėsi pas moterį. Pajuokavo, kad minimai moteriai negresia joks pavojus prarasti gerą reputaciją; „<...> niekaip negalėčiau prisiminti jos vardo, kuris buvo iš penkių ar šešių skiemenų ir kurį velniškai sunku ištarti“.

Savo memuaruose „Mémoires et mélanges historiques et littéraires par le Prince de Ligne“ („Kunigaikščio Charles'io-Josepho de Ligne memuarai bei istorinių ir literatūrinių veikalų rinkinys“) perdėtai žėrė komplimentus lenkų tautai: „Kam pavyktų neįsimylėti Lenkijos, lenkų, o ypač Lenkijos moterų? Ta vyrų dvasia ir drąsa, moterų grakštumas ir grožis, ir net mažiausiai patrauklios moterys pasižymi geresne laikysena, elegancija, gyvumu bei žavesiu nei kitų šalių moterų“.

Nors iškeisti vertybinių popierių Sankt Peterburge nepavyko, jis kelionę į Rusiją bei Rytų Europą laikė diplomatine sėkme. Savo pasakišku žavesiu apkerėjo beveik visus pasitaičiusius jo kelyje. Planavęs, kad kelionė užtruks pusę metų, į Paryžių grįžo lygiai po pusmečio. Lucienas Perey rašė: „Gavęs imperatorės palaikymą, suprojektavęs Vilniaus vyskupo sodus, įgijęs šlėktos statusą bei sulaukęs beveik tokio pat populiarumo Varšuvoje kaip ir Briuselyje, kunigaikštis Charles'is-Josephas de Ligne, kaip ir žadėjęs, į Versalį grįžo praėjus šešioms mėnesiams po išvykimo“.

Apolonijos vyrui išvykus, jos santykiai su anyta pablogėjo. Su vyru ji sutarė šiek tiek geriau, nors ir neturėjo daug bendro. Charles'ui nepatiko dalyvauti mėgėjiškuose vaidinimuose kartu su šeima, jis labiau domėjosi mokslu, ypač tuo metu neseniai išrastu dalyku – skraidymu. 1784 metų sausį, praėjus vos kelioms mėnesiams po pirmojo pilotuojamo skrydžio karšto oro balionu, Charles'is de Ligne kartu su maža grupele žmonių skrido netoli Liono. Josephas Montholfieras, vienas iš brolių, oreivystės pradininkų, buvo sukonstravęs didžiulį oro balioną, kurio skersmuo siekė beveik 40 metrų. Tuo metu tai buvo didžiausias oro balionas. Po 15 ar 20 minučių skridimo ore, suplyšus baliono audiniui, keistasis išradimas nusileido į žemę. Nė vienas iš keleivių nenukentėjo.

Tais pačiais metais Turkija atidavė Rusijai Krymą bei kitas žemes, esančias prie Juodosios jūros. Rusijos imperatorė, siekdama pradėti derybas dėl karinės sąjungos tarp Rusijos ir Austrijos, pakvietė Charles'į-Josephą de Ligne dar kartą atvykti į Sankt Peterburgą.

Apolonija ir Charles'is nusipirko namą Paryžiuje. Ji sugrįžo į jai pažįstamą miestą, kuriame buvo apsupta senų draugų, su džiaugsmu įsiliejo į paryžietišką socialinį gyvenimą, bet Charles'is čia nesijautė taip gerai, ir jie vienas nuo kito dar labiau nutolo. Nepaisant to, 1786-aisiais ji pagimdė dukrelę Sidonie ir grįžo gyventi į Bel-Oeil. Kitais metais prasidėjus sukilimui Žemutinėse provincijose, čia pasilikti buvo per daug pavojinga, ir jie persikėlė į Vieną.

Austrijos sostinėje Charles'is jautėsi kaip namuose ir buvo apsuptas senų draugų, o Apolonijai šis miestas nepatiko. Charles'is vėl pradėjo bendrauti su senu vaikystės draugu iš Dietrichsteinų šeimos, kurio žavioji jaunesnioji sesuo grafienė Franziska Kinsky buvo įkalinta sutartinėje santuokoje su vyru, neturėjusiu jokių intencijų gyventi kartu su ja. Charles'is ir grafienė negalėjo vienas kito išvengti, jų keliai vis susikirsdavo, o tai privertė Apoloniją pavyduliauti.

1787 metais imperatorė Jekaterina pradėjo garsiąją kelionę upe per pietinę Rusiją. Kelionės tikslas buvo aplankyti naujai įgytas žemes. Charles'is-Josephas de Ligne buvo vienas iš aukštą postą užimančių užsieniečių, lydinčių imperatorę. Kai jos laivynas sustojo Kanive, jis perėjo į kitą laivą ir pranešė apie jos atvykimą Stanislovui Poniatovskiui, kuris taip pat atvyko susitikti su imperatore. Po kelių dienų Jekaterina susitiko su Austrijos imperatoriumi Juozapu II.

Derybose Rusija ir Austrija sudarė karinę sąjungą prieš turkus. Prasidėjo dar vienas Rusijos–Turkijos karas. Charles'is-Josephas buvo išsiųstas į Rusijos kariuomenę, o jo sūnus tuo tarpu kovėsi kare Austrijos pusėje. Apolonija vis dar negalėjo grįžti į Bel-Oeil dėl sukilimo Žemutinėse provincijose. Prieš Charles'ui išvykstant prisijungti prie paskirto pulko, ji paprašė jį leidimo vykti į Varšuvą aptarti tam tikrus finansinius reikalus su dėde. Vyras sutiko su sąlyga, jog Sidonie liks namuose su jo motina, ir taip 1788-ųjų rugsėjį jų keliai išsiskyrė.

Kol Rusijos dėmesys buvo sutelktas į karą su Turkija, Abiejų Tautų Respublikoje buvo sušauktas Ketverių metų seimas naujosios konstitucijos paskelbimui aptarti. Visi karaliaus valdininkai buvo priversti dalyvauti šiame seime, tad lenkų ir lietuvių didikai susirinko Varšuvoje. Apolonija įsiliejo į nuostabųjį socialinį gyvenimą ir netgi įkūrė nuosavą teatrą dėdės vyskupo namuose. 1791 metų gegužės trečiąją paskelbta naujoji konstitucija, kuria buvo tikimasi sustiprinti monarchiją ir įvesti labiau demokratinį valdymą.

Po susitikimo su du kartus vedusiu 38 metų Vincentu Potockiu, Karūnos dvaro pakamariu bei tolimu Prancūzijos karališkosios šeimos giminaičiu, tarp jo ir Apolonijos greit įsiliepsnojo meilė. Potockio žmona, atvykusi į Varšuvą, pareikalavo, kad vyras drauge su ja grįžtų į jam priklausantį dvarą Ukrainoje, tačiau Apolonija keliavo jiems iš paskos ir buvo įkurdinta kaimyninėje gyvenvietėje. Išgyvenęs pavojingą karštinę ir vos nepraradęs gyvybės, Potockis nusprendė padėti Apolonijai išsiskirti su savo vyru. Jis vyko į Paryžių susitikti su jos vyro šeimos atstovais, tačiau šie skyryboms nepritarė. Apolonija pa-

siliko Kovalivkoje, netoli Vincento dvaro Nemyrive, ir ignoravo vyskupo Masalskio laiškus, reikalaujančius grįžti į Vilnių.

Jos vyras Charles'is vis dar tarnavo Austrijos armijoje, kuri tuo metu priklausė antiprancūziškai koalicijai ir kariavo su revoliucijos šalininkais Prancūzijos Respublikoje. 1792 metų rugsėji, per vieną užpuolimą šiaurės rytų Prancūzijoje, jis buvo nužudytas šautine žaizda į galvą. Apolonija tapo našle ir pagaliau, žinojo, galės susituokti antrą kartą. Netrukus po to mirė jos brolis Ksaveras, ir ji tapo vienintele didžiulio turto paveldėtoja.

Vis po trijų mėnesių ji susituokė su Vincentu Potockiu privačioje ceremonijoje Bernardinų bažnyčioje Vilniuje. Nors Vincento santuoka dar nebuvo oficialiai anuliuota, Vilniaus vyskupas suteikė jiems leidimą susituokti. Lietuvoje jie išbuvo keletą mėnesių, ir per tą laiką Vincentas aplankė daug jai priklausančių žemių, o paskui grįžo į Ukrainą.

Konservatyvioji opozicija Lenkijoje ir Lietuvoje pasipriešino naujam konstitucijai. Jie kreipėsi į Jekateriną II su prašymu padėti, ir ši atsiuntė savo armiją. 1793-iaisiais Rusijos imperija kartu su Prūsijos karalyste dar kartą pasidalijo šalį. Jekaterinai II teko daugiau žemių, ir jomis buvo apdovanoti Rusijos generolai bei jos numylėtiniai. Taip ATR plotas sumažėjo, liko tik trečdalis visų žemių, jiems priklausiusių prieš abu padalijimus.

Spontaniškai kilo sukilimas prieš Rusijos valdžią. Gegužės 3-iosios Konstitucijos šalininkai užėmė Varšuvą bei Vilnių ir išvijo Rusiją palaikiusius didikus. Vyskupas Masalskis ir keletas kitų pasislėpė Varšuvos karališkojoje pilyje, tačiau sukilimo vadai įsiveržė į pilį ir išsivežė juos į kalėjimą. Tuo pačiu metu minios žmonių siautė gatvėse statydamos kartuves viešose vietose ir kardamos priešininkus. Tvyrojanti atmosfera priminė praėjusių metų teroro įvykius Paryžiuje. Galiausiai siautėjančios minios įsiveržė į kalėjimą, ištempė kalinius ir juos pakorė.

Isikišo kaimyninės šalys ir įvedė tvarką. Sukilėliai savo jėga neprilygo kariuomenei, tad buvo priversti išsiskirstyti. Šie neramumai privedė ATR egzistavimą prie pabaigos. Karalius pasitraukė iš sosto, o Rusija, Prūsija ir Austrija galutinai pasidalijo likusias šalies teritorijas. Taip Lietuva buvo prijungta prie Rusijos Imperijos.

Po dėdės mirties Apolonija paveldėjo Verkių rūmus, tačiau ji ir Potockis ten negyveno. Lenkijos karaliui pasitraukus iš sosto, jis neteko karališkųjų dvaro rūmų titulo, o tai privedė prie finansinių sunkumų, dėl kurių pririeikė išpardavinėti jiems priklausiusias žemes. 1800 metais Verkių rūmai su visais baldais buvo parduoti Vilniaus pavietai maršalkai.

Lucienas Perey tęsia istoriją apie Apolonijos antrąją santuoką antrame knygos tome „Histoire d'une grande dame au XVIIIe siècle: La Comtesse Hélène Potocka“ („Didžiosios XVIII amžiaus damos istorija: grafinė Elena Potocka“). Ilgą laiką Apolonija nepalaikė jokių ryšių su buvusio vyro gimine, o savo dukters nematė iki tol, kol, laikinai apimus Napoleono karams, su vyru nuvyko į Paryžių. Dėl žemių pardavimo jų santuoka tapo gan įtempta. Kadangi jie buvo pratę keliauti atskirai, kartą ji viena apsistojo Vokietijos ir Prancūzijos pasienyje esančiame viešbutyje ir ten sutiko Charles'į-Josephą de Ligne. Dėl neramumų, vykusių po Prancūzijos revoliucijos, jo šeima jau buvo praradusi visas žemes Belgijoje. Šį susitikimą su Apolonija jis aprašė savo užrašuose „Fragments de l'histoire de ma vie“ („Mano gyvenimo fragmentai“): „Koks

jausmingas buvo šis susitikimas su buvusia marčia, kuri tuomet jau buvo gavusi V. Potockio pavardę, ką pripažino buvus klaida, už kurią ne vieną kartą sumokėjo! Kokie malonūs, geliantys, liūdni, linksmi, žavūs, nesmagūs, raminantys ir širdį gniaužiantys prisiminimai! Apie kokius malonius ir širdį veriančius dalykus be paliovos mes kalbėjome, o pokalbį užbaigėme tik pravirkę gailėsčio ir švelnumo ašaromis! Kaskart, mums nurimus, jausmai ir vėl užplūsdavo. Viskas buvo taip pat kaip ir anksčiau. Žiūrėdami vienas kitam į akis ir pagražindami praeitį, nuoširdžiai pripažinome, jog per devyniolika metų nė vienas iš mūsų nepasikeitėme. Ji šiek tiek priaugo svorio, tačiau tai tiko jai. Išliko tokia pat gera ir kilni.“

Lucienas Perey taip pat mini šį susitikimą ir cituoja tai, ką Apolonija apie jį rašė: „Mes abu taip verkėme, kad negalėjome nė kalbėti. Tai truko ilgokai“. Apolonija ir jos uošvis, visada vienas kitą labai mylėję, turėjo galimybę atnaujinti savo draugystę. Paskutinis gyvenimo vingis, vaizduojantis audringus įvykius jos gyvenime vėlyvajame XVIII amžiuje, buvo jos dukros Sidonie vedybos su Apolonijos įsūniu, Vincento Potockio sūnumi. 1815 metais Napoleono karams einant į pabaigą, koalicijos okupuotame Paryžiuje Apolonija mirė būdama viena.

Joseph EVERATT

Iš anglų kalbos vertė **Roberta ŠAREIKAITĖ**

* Atviras priedangis su kolonomis.

Adélaïde LABILLE-GUIARD (1749–1803).

Elena Apolonija Masalskytė. Apie 1779–1792.

Popierius, pastelė. 34 x 27 cm. Nacionalinis muziejus, Varšuva

APOLONIJOS ELENOS MASALSKYTĖS PRISIMINIMAI
IŠ KARALIŠKOJO NOTRE-DAME-AUX-BOIS VIENUOLYNO
RUE DE SÈVE, FAUBOURG SAINT-GERMAIN
[FRAGMENTAS]

I L'Abbaye-aux-Bois atvykau ketvirtadienį. Ponia Geoffrin, mano dėdės bičiulė, visų pirma nusivedė mane į ponios abatės kabinetą, kuris yra labai gražus – baltas ir dekoruotas auksu. Ponia de Rochechouart taip pat atėjo į kabinetą, kaip ir Motinėlė Quatre-Temps, juk ji buvo pagrindinė mažosios mokyklos, kurioje turėjau mokyti, mokytoja.

Jos maloniai pasakė, kad esu gražaus veidelio ir gero sudėjimo, kad turiu gražius plaukus. Aš nieko joms neatsakiau, nes pakeliui į vienuolyną pamiršau prancūzų kalbą – tai buvo tokia ilga kelionė, pravažiavau nežinia kiek miestų, nepaliaujamai skambant pašto karietos rageliui. Nepaisant to, aš supratau viską, kas man buvo sakoma. Jos pasakė, kad man reikės grįžti apsirengti pensiono auklėtinės apdarą ir kad po to būsiu atvesta prie grotelių, idant ponia Geoffrin mane pamatytų. Taigi jos atidarė kabineto grotelių dureles, pro kurias ir išėjau, nes buvau mažo ūgio. Mane nuvedė į ponios abatės kambarį, apmuštą melsvai baltu damastu, ir sesuo Crinore perdavė man rūbą. Bet, išvydusi, kad jis visas juodas, ėmiau taip stipriai verkti, kad į mane buvo graudu žiūrėti, tačiau šiek tiek aprimau, kai jos užrišo man mėlynus kaspinus. O po to mokyklos sekretorė atnešė uogienių, kurias aš suvalgiau, ir man buvo pasakyta, kad jų būna patiekiami kasdien.

Buvau daug myluojama. Visos vienuolyne dirbusios panelės atėjo į mane pažiūrėti, girdėjau jas sakančias: „Vargšėlė, ji nekalba prancūziškai. Prakalbinkim ją lenkiškai, kad išgirstume, kas tai per kalba!“ Bet aš, žinodama, kad iš manęs bus juokiamasi, nenorėjau kalbėti. Jos pasakė, kad esu labai mandagi. Taip pat sakė, kad atvykau iš labai tolimos šalies, kuri vadinasi Lenkija, ir stebėjosi: „Ak, kaip įdomu, lenkaitė!“

Tuo tarpu panelė de Montmorency pasisodino mane sau ant kelių ir pasiteiravo, ar norėčiau, kad ji būtų mano mamytė. Aš pritariau linktelėjau, nes visai nenorėjau prabilti iki tol, kol nekalbėsiu kaip visi kiti. Manęs paklausė, ar panelė, kuri mane laiko, man atrodo graži. Pakėliau savo ranką prie akių, norėdama parodyti, kad ji turi gražias akis. Tuomet jos linksmyni bandydamos išmokyti mane tarti jos pavardę: Montmorency.

Bet tada mums pranešė, kad mano dėdė ką tik užėjo į kabinetą ir kad jis nori pamatyti mane su uniforma. Taigi nuėjau apsirengusi taip, kaip buvau. Jie sutarė, kad apranga man labai tinka, ir, palikęs mane ponių globai, mano dėdė išėjo kartu su ponia Geoffrin. Tuomet ponia abatė ir ponia de Rochechouart mėgino mane prakalbinti, bet joms nepavyko. Po to ponia de Rochechouart pasikvietė panelę de Montmorency ir jai tarė: „Mieloji mano, pavedu jums šio vaiko globą. Tai maža svetimšalė, kuri beveik nekalba prancūziškai. Esate geros širdies, nuveskite ją į klasę ir pasistenkite, kad iš jos nebūtų šaipomasi. Jums bus lengva padaryti taip, kad ji būtų šiltai priimta“. Bet, atėjus metui

pasakyti mano vardą, ponia de Rochechouart niekaip negalėjo jo prisiminti, o aš atsakiau jį išarti – supratusi, kad joms mano vardas atrodo juokingas, nutariau daugiau niekad jo nebesakyti. Tuomet ponia de Rochechouart pasiteiravo, ar turiu krikšto vardą, pasakiau „Hélène“, tad ponia de Montmorency nutarė, kad pristatys mane kaip Hélène.

Taigi mes išėjome. Buvo pertraukos laikas. Panelė de Narbonne, kuri matė mane abatijoje, jau buvo užsiminusi apie mane. Ji pasakė, kad esu laukinukė, kuri atsisako kalbėti, bet yra labai maloni. Kadangi tądien lijo, pertrauka vyko vidiniame kieme. Man atėjus, visi sugužėjo prie mūsų. Ponia de Montmorency nuvedė mane pas mokytojas, kurios mane daug kartų apkabino. Tuomet visa klasė apsupo mane ir uždavė man daugybę kvailų klausimų, į kuriuos nė žodžio neatsakiau, tad buvo ir tokių, kurios pamanė, jog esu nebylė.

Panelė de Montmorency paprašė pagrindinę mėlynosios klasės mokytoją leidimo aprodyti man kitas namų patalpas. Motinėlė Quatre-Temps sutiko. Tad ji aprode man visus namus, gavau sotų užkandį, visos vienuolės ir pensiono auklėtinės mane labai mylavo, padovanojo man daugybę pelotes, soufflets, ir grimaces (adatinių tipai – Vert.), tad aš buvau labai patenkinta.

Atėjus vakarienės metui, panelė de Montmorency parvedė mane į klasę. Motinėlė Quatre-Temps paėmė mane už rankos ir nusivedė į valgyklą. Buvau pasodinta prie panelės de Choiseul, kuri buvo atėjusi paskutinė. Vakarienės metu, panelė de Choiseul kalbėjo su manimi, ir aš išdrįsau keliais žodžiais jai atsakyti, tuomet ji suriko: „Mažoji lenkaitė kalba prancūziškai!“ Po vakarienės daug laiko praleidau su panele de Choiseul, kuri buvo labai graži.

Ji pasakė man, kad per vakarinį patikrinimą mums reikėtų paprašyti ponios de Rochechouart leidimo poilsio dienai, per kurią surengtume arbatos gėrimą. Vėliau mudvi žaidėme įvairius žaidimus, tokius kaip „Nekaltųjų žudynės“ ir daug kitų. Atėjus laikui miegoti, nuėjome į vienuolių dormitoriumą. Ponia de Rochechouart vardais šaukė mokines, mane pašaukė paskutinę. Išėjau į priekį kartu su panele de Choiseul, kuri mano vardu paprašė laisvadienio. Ponia de Rochechouart pasiteiravo Motinėlės Quatre-Temps, ar mano dėdei buvo pranešta apie „pasitikimo“ mokestį, nes visoms pensiono auklėtinėms suruošti skanią popiečio arbatėlę, kurioje turėjo būti patiekta ledų, kainuotų 25 luidorus. Motinėlė Quatre-Temps atsakė, kad taip, tad poilsio dienai buvo pasirinktas kitas šeštadienis.

Iš prancūzų kalbos vertė

Veronika VASILJEVA-NIPARAVIČIENĖ

Versta iš: Histoire d'une grande dame au XVIIIe siècle.
La princesse Hélène de Ligne. Par Lucien Perey.
Paris, 1888